

Valentina Nikolaevna Tugucekova ve Hakas Şamanizmi Hakkındaki Araştırmaları¹

Abdulselem ARVAS²

Özet

“Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü”nün bugünkü müdürü Valentina Nikolaevna Tugucekova, gerek Sibiryaya gerekse Hakas kültür ve tarihi üzerine yaptığı çok sayıda çalışmalarla dikkat çeken bir bilim adamıdır. Ancak onun, “Hakas şamanizmi” ile ilgili olarak da ortaya koyduğu çalışmalar bulunmaktadır. Bundan dolayı makalede bu bilim adamının biyografisi ve “Hakas şamanizmi” üzerine yaptığı araştırmalardan bahsedilmiştir. Makalede ayrıca “Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü” kısaca tanıtılmıştır. Bu kurum hem Hakas Türklerinin tarih, dil, kültür, etnografya, arkeoloji ve edebiyatı hem de Türkoloji ile ilgili araştırmalar yapan bir kurumdur. Onun akademik ve idari yapısı, diğer bilimsel kurumlar olan üniversitelerden farklıdır. Her yıl gerek ilmî araştırmaların neticesini gerekse vaat edilen çalışma planına ne kadar riayet edildiği yıllık raporlarla ortaya konulmak zorundadır. Bundan dolayı kurumda çalışan bilim adamlarının her yıl belirli sayıda monografi, makale ve bildiri hazırlamaları gerekmektedir. Kısaca bu yazıda önce Hakasların sosyal, kültürel vs. meselelerini araştıran enstitü, daha sonra ise bu enstitünün müdürü ve onun “Hakas şamanizmi” hakkındaki araştırmaları geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Valentina Nikolaevna Tugucekova, Hakasya, Şamanizm, Kültür.

Valentina Nikolaevna Tuguzhekova and Her Works on Shamanism of Khakassia

Abstract

Today, Valentina Nikolaevna Tuguzhekova is director of “Khakass Research Institute of Language, Literature and History”. She is a researcher of culture and history of Khakassia and other peoples of Siberia. She also conducts research Khakassian shamanism. Therefore, this article is given her biography and works on shamanism Khakassia. The article says about Khakassia Research Institute of language, literature and history. This institution is state scientific institution, which deals with the problems of Turkic and Khakassian language, literature, history, ethnography and archaeology. His academic and administrative structure differs from the university. For example, each year summarizing the implementation of state orders for printed materials as a result of scientific research institute. Scientists working in this institute every three years should write a monograph or a series of articles relating to research grants and participate in scientific conferences. In general, this article examines the work of institutions involved in research of social and cultural issues of Khakassia, as well as the activities director of the institute, it works on shamanism Khakassia.

Keywords: Valentina Nikolaevna Tuguzhekova, Khakassia, Shamanism, Culture.

¹ Bu araştırma, “2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Bursu Programı” kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

² Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çankırı-TÜRKİYE
E-posta: arvasnarin@gmail.com

Giriş

Gerek Rusya’da gerekse bu ülkenin Güney Sibirya bölgesinde bulunan Hakasya, Altay, Tuva vb. gibi Özerk Türk Cumhuriyetlerinde³ yükseköğretim faaliyetlerini gerçekleştiren farklı yapıda bilimsel kurumların varlığı dikkati çekmektedir. Hatta bu gelenekten mütevellit aynı kurumlar, 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan vs. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Adı geçen ülkelerde, “akademi” ve “enstitü”⁴ adı altında bilimsel faaliyetler gerçekleştiren söz konusu kurumlar, üniversitelerden bağımsız olarak çalışmaktadırlar. Bu “akademi” ve “enstitü”lerdeki bilim adamları öğrenci yetiştirmek yerine sadece bilimsel araştırmalarla uğraşmakta ve tüm mesailerini makale, kitap, bildiri yazmak gibi ilmî faaliyetlerle geçirmektedirler.

Bahis mevzu kurumların idari yapıları da kendine özgü nitelikler taşımaktadır. Örneğin enstitülerde kurum müdürünün bir yardımcısı, bir sekreteri, kurumun yayın organlarını (örn. süreli yayın, sempozyum bildirileri ve kitap) denetleyen “bilimsel sekreter”i (научныйсекретарь), bilim kurulu (учёныйсовет) bulunmakta ve burada alanında uzman olan araştırmacılar çalışmaktadır. “Bilimsel sekreter”in iki yardımcısı olduğunu da belirtmek gerekir. Böyle kurumların bünyesinde ayrıca “beşerî bilimler”in değişik şubeleri yer alabilmektedir. Bu tarz kurumları ise gerek akademik gerekse idari açıdan yetkinliğini ortaya koymuş, deneyimli bilim adamları yönetmektedir. Örneğin “Hakasya Özerk Cumhuriyeti”nin başkenti Abakan’da bulunan ve bu tip kurumlardan biri olan “Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü”nün⁵ müdürü idarî ve ilmî açıdan deneyimli bir bilim adamı olan Prof. Dr. Valentina Nikolayevna Tugucekova’dır. İşte bu yazıda V.N. Tugucekova’nın kısa bir biyografisi ve onun “Hakas Şamanizmi” ile ilgili faaliyetleri ele alınacaktır. Ancak öncelikle onun, başında bulunduğu enstitünün geçmişi ve bugünkü durumu hakkında kısa bilgiler verilecektir. Amaç, “HAKNİİYALİ”yi kısa da olsa Türk okuyucusuna tanıtmak ve V.N. Tugucekova’nın “Hakas Şamanizmi”

³ Bugün Rusya Federasyonu’nun akademik çevrelerinde Türk boyları için “Türk dilli halklar” (тюркязычныенароды) terimi kullanılmaktadır. Daha önce olmayan bu ifadenin kökeninde büyük ihtimalle politik nedenler bulunmaktadır. Bu kullanımın yakın dönemlerde ortaya çıktığını düşünüyoruz. Örneğin önemli Türkologlardan biri olan N.F. Katanov, çalışmalarında sürekli “Minusinsk Türkleri, Enisey Türkleri” (Aeva 2012: 4) gibi ifadeler kullanmıştır. Ayrıca konuyla ilgili bk. (Deliömeroğlu 1996: 53-59).

⁴ Türkiye’de de çok değişik enstitüler olmasına karşın bunların hemen hepsinin istisnasız üniversitelerin bünyesinde faaliyetlerini sürdürdüklerini hatırlatmak gerekir.

⁵ Rusça adı “Hakasskiy Naučno-İssledovatel’skiy İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii” olan enstitünün kısaltılmış şekli “HAKNİİYALİ”dir. Makale içinde bundan sonra kurumu ifade etmek için bu kısaltılmış şekil ve “enstitü” kelimesi kullanılacaktır.

hakkındaki çalışmalarını Türkiye’deki araştırmacıların istifadesine sunmaktadır.

Hakniiyali’nin Tarihine Kısa Bir Bakış

31 Haziran 1944 yılında kurulan “Enstitü” Hakasya’nın ilk bilimsel kurumu olup, onun ilk müdürü de kurumun açılması için yoğun çaba sarfeden Nikolay Georgieviç Domojakov’dur.⁶ Kuruluşunun ilk dönemlerinde kurumun bünyesinde “Dil”, “Edebiyat ve Folklor”, “Tarih ve Etnografya” olmak üzere üç şube bulunmaktadır. Bu dönemde “Dil Bölümü”nün başkanı ünlü Türkolog F.G. İshakov’dur. Onun çalarıyla “Abakan Öğretmen Enstitüsü” ve onun bünyesinde “Hakas Dili ve Edebiyatı” kurulmuştur. “Dil Bölümü”nün başına daha sonra sırasıyla T.D. Nominhanov, A.İ. İnkijekova, U.N. Kirbijekova, D.F. Pataçakova, D.İ. Çankov, M.İ. Borgoyakov, O.P. Anciganova geçmiştir. 1995 yılında ise burada 37 yıl çalışan O.V. Subrakova bölüm başkanı olmuştur (Tugucekova, 2001a: 5).

1943 yılında 53 yaşındayken Hakasya’ya gelen ve 30 yıldan fazla Hakasya’da yaşayan Albert Nikolaeviç Lipskiy, HAKNİİYALİ’nin diğer bir bölümü olan “Tarih ve Etnografya” şubesinin ilk başkanı olmuştur. Bu bölümün başkanlığını daha sonraki dönemlerde sırasıyla P.İ. Karalkin, M.S. Martinov, K.G. Çaptikov, K.M. Pataçakov, V.A. Asoçakov, Y.İ. Sunçuğaşev yürütmüştür. 1954-1956 yıllarında S.V. Kiselev’in yönetiminde Hakasya’daki “kurgan”lar araştırılmaya başlamıştır. S.V. Kiselev, 20 yıl boyunca Sayan-Altay “ilmî gezilerini” yönetmiştir. Enstitü, 1960-1980’li yıllarda ise Leonid Romanoviç Kızlasov’un yönetiminde Moskova Devlet Üniversitesi ile ortaklaşa olarak Hakasya topraklarında “arkeolojik araştırma”ları aktif biçimde yürütmüştür (Tugucekova, 2001a: 5).

1944 yılında “Edebiyat ve Folklor” bölümünün başında Klavdiya İliniçna İntutova bulunmuştur. Daha sonra ise bu bölümün yönetimini A.A. Kenel, P.A. Tpyakov, T.T. Grigorevna sürdürmüştür. 2001 yılından itibaren bölüm “Edebiyat” ve “Folklor” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1994 yılında “Folklor” bölümünün başına ünlü folklorist Valentina Evgenevna Maynagoşeva geçmiştir. Şimdilerde 83 yaşında olan ve hâlâ enstitünün aynı bölümünde araştırmacı olarak çalışmalarını sürdüren V.E. Maynagoşeva’nın Hakas halk edebiyatı ve folkloru hakkında yayımlanmış çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Aynı yıl, “Edebiyat” bölüm başkanlığına ise Albina Leontevna Koşeleva getirilmiştir (Tugucekova, 2001a: 6). İlerlemiş yaşına

⁶ Bu bilim adamının ismi, Hakas Milli Kütüphanesi’ne, bir caddeye ve Abakan’ın 30 km uzağındaki bir köye verilmiştir.

rağmen bu bölümün başkanlığını devam ettiren A.L. Koşeleva'nın da Rus ve Türk halkları edebiyatını karşılaştıran çok sayıda yayını vardır.

1974 yılında “Ekonomi” bölümünün başında V.A. Asoçakova vardır. Bölüm daha sonra “Ekonomi ve Sosyoloji” adını alır. Bu ad altında, ilk bölüm başkanlığını ise Viktor Lvoviç Bobrovnik yürütmüştür. V.L. Bobrovnik'in Hakas ve Sayan bölgeleriyle ilgili pek çok sosyo-ekonomik araştırmaları olmuştur. 2001 yılında bu bölümde 2 Prof.,4 Dr. çalışmıştır. Son olarak 1 Eylül 1999'da Enstitü'nün bünyesinde V.S. Topoev'in girişimiyle “Etno-psikoloji” laboratuvarı kurulmuştur. Laboratuvarın kuruluş amacı, çağdaş ekonomik ve politik durumun şartlarına uygun olarak Hakas etnosunun psikolojik kökenlerini araştırmak olmuştur (Tugucekova, 2001a: 6).

Hakniiyali'nin Bugünkü Durumu

HAKNİİYALİ'nin bugünkü müdürü Prof. Dr. Valentina Nikolayevna Tugucekova'dır. Enstitü müdürünün bir yardımcısı, bir sekreteri ve bir de yayın işleri⁷ editörlüğünü yürüten “bilimsel sekreteri” vardır. Enstitü, bünyesinde on birim bulunan ve Hakasların dili, edebiyatı, tarihi, kültürü, etnografyası, arkeolojisi gibi konular yanı sıra genel Türkoloji alanında da ilmî araştırmalar yapan bir kurumdur. HAKNİİYALİ bugün bünyesinde “Arkeoloji”, “Tarih”, “Ekonomi ve Sosyoloji”, “Folklor”, “Edebiyat”, “Dil” gibi altı “beşeri bilimler” disiplinini barındırmaktadır. Enstitü'nün bu ilmî şubeleri dışında uluslararası bilimsel faaliyetleri, ilişkileri ve iletişimi organize eden “Uluslararası Birim”i, insanlara psikolojik destek veren “Etno-psikoloji Laboratuvarı”, “Bilimsel Kütüphane”si ve bir de “El Yazmaları Arşiv”i bulunmaktadır.

“Arkeoloji Bölümü”nün başkanı Dr. Yuriy Nikolaeviç Esin olup, bu bölümde Dr. Aleksandr İvanoviç Poselyanin, Petr Borisoviç Amzarakov ve Dr. Olga Vitalevna Kovaleva olmak üzere dört alan uzmanı çalışmaktadır. Dr. Valeriy Karpoviç Çertkov yönetimindeki “Tarih Bölümü”nde yedi bilim adamı faaliyet sürdürmektedir: Dr. Eduard Valerianoviç Ugdijekov, Dr. Elena Vasilievna Samrina, Dr. Mihayl Gennadeviç Stepanov, Dr. Tatyana Aleksandrovna Kiskidosova, Dr. Aleksandr Petroviç Şekşeev ve Dr. Vladimir Arnoldoviç Peçerskiy. “Ekonomi ve Sosyoloji Bölümü” başkanlığını Dr. İrina Nikolaevna Troşkina yürütmekte ve bölümde Dr. Georgiy Mihayloviç Şapoşnikov, Dr. Valeriy Konstantinoviç Şulbaev, Olga Leonidovna Luşnikova olmak üzere dört araştırmacı çalışmaktadır. “Folklor Bölümü”nün başkanı Dr. Nadejda Stepanovna Çistobaeva olup, bölümün

⁷ Enstitü'nün iki bilimsel dergisi, düzenlediği sempozyumların bildiri kitapları, burada çalışan araştırmacıların bilimsel eser ve monografileri ve enstitünün yıllık faaliyet raporları gibi yayınları bulunmaktadır.

diğer çalışanları Dr. Valentina Evgenevna Maynagaşeva ve Dr. Yuliya İnnokentevna Çaptıkova'dır. "Edebiyat Bölümü"nin başkanlığını uzun süredir Prof.Dr. Albina Leontevna Koşeleva yürütmektedir. Bölümün diğer uzmanları Dr. Nina Semenovna Maynagaşeva ve Dr. Larisa Viktorovna Çeltıgmaleva'dır. Enstitü'nün en kalabalık şubesinden biri olan "Dil Bölümü"nin başkanı Dr. Artem Samuiloviç Kızlasov'dur. Bu bölümde ise Doç.Dr. Petr Egoroviç Beloglazov, Dr. Viya Vasilievna Subrakova, Dr. Zinaida Efremovna Kaskarakova, Dr. İrina Maksimovna Çeboçakova ve Dr. Radion Dmitrieviç Sunçuğaşev olmak üzere altı bilim adamı bilimsel faaliyetlerini sürdürmektedir.

HAKNİİYALİ'nin "Uluslararası Birim"inden Boris Ustinoviç Amzarakov ve Diana İgorevna Gladkova, "Etno-psikoloji Laboratuvarı"ndan Tatyana Nikitiçna Kapiçinkova, "Kütüphane"sinden Natalya Petrovna Namsaraeva ve "El Yazmaları Arşivi"nden ise Dr. Alena Sergeevna Çoçieva sorumludur. Enstitü'nün bugünkü akademik ve idari personelinin toplam sayısı 37'dir (Tugucekova-Dankina, 2013: 21). HAKNİİYALİ, Hakasların sosyal ve kültürel benliklerini koruması için yoğun faaliyetlerde bulunan resmî bir kuruluş olup, lisans düzeyinde öğretim yapmamakta ancak lisansüstü öğrenciler yetiştirmektedir. HAKNİİYALİ'nin en dikkat çeken özelliklerinden birisi de 1999'dan beri bünyesinde bir "şaman" çalıştırmasıdır. Enstitü'nün "şaman"ı Tatyana Nikitiçna Kapiçinkova, bir psikoterapist gibi çalışmakta ve her gün çok sayıda insana problemleri hususunda danışmanlık yapmaktadır. Kısaca, bu şamanın yaşam koçluğu yaptığı söylenebilir. Bununla birlikte onun geleneksel şaman "davul"una ve "kostüm"üne sahip olduğunu da vurgulamak gerekir. Bazen "davul" kullanarak hastaları tedavi ettiği de oluyor. Dolayısıyla Hakasya'da "şaman"ların, günün koşullarına uygun olarak çağdaş kurumlara uyum sağlayan ve bu çağdaş kurumlarda çalışan insanlar konumunda olduğu ifade edilebilir.

Valentina Nikolaevna Tugucekovave "Hakas Şamanizmi"

V. N. Tugucekova'nın Kısa Biyografisi

10 Kasım 1948 yılında Şıra Reyonu'nun Fırkal Köyü'nde doğan Valentina Nikolaevna Tugucekova, 1972'de "Abakan Devlet Pedagoji Enstitüsü"nü bitirmiştir. Bilimsel çalışmalarına 1984 yılında bu enstitünün bir bölümü olan "Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi"nde asistan olarak başlamıştır. 1987'de "Gertsana" adındaki "Leningrad Devlet Pedagoji Enstitüsü"nde tarih alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. 1987 yılından 1992 yılına kadar Abakan Devlet Pedagojik Enstitüsü'nün "Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi" bölümünde Uzman Hoca olarak çalışmıştır. 1993 yılında ise "Rusya Akademisi"nde "Savaş Yılları (1945-1965) Özerk Güney

Sibirya'nın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel İnkişafı" teziyle Dr. ünvanını almıştır. 1995 yılında profesörlük kadrosunu alan V.N. Tugucekova, 1994-1998 yılları arasında "Hakas Devlet Üniversitesi"nde rektör vekili olarak çalışmıştır (Dankina-Namsaraeva, 2013: 5).

Bilim adamı, 1998 yılından itibaren ise HAKNİİYALİ'nin müdürlük vazifesini yürütmektedir. Hakas etnosunun bugünkü gelişimi, Güney Sibirya bölgesi halklarının sosyo-politik tarihi, Güney Sibirya halklarının doğaya adaptasyonu gibi konularda çok sayıda araştırması bulunmaktadır (Dankina Namsaraeva, 2013: 6). Onun yaklaşık üç yüz bilimsel ve üç yüz bilimsel-popüler makalesi yayımlanmıştır. V. N. Tugucekova'nın aynı zamanda kırktan fazla monografisi, ders kitabı ve broşürü bulunmaktadır (Dankina Namsaraeva, 2013: 7). Sibirya tarihi uzmanı olan Tugucekova, Sayan-Altay ve Sibirya'nın diğer bölgelerinin tarih ve kültürünü araştıran bir "bilimsel okul"un yöneticidir. Tarih bilimlerinde yirmi dört doktorant yetiştirmiştir (Tugucekova, 2013b: 25). Bir tarihçi-etnograf olan Tugucekova, "Hakas Şamanizmi" üzerine de bazı araştırmalar yapmıştır.

V.N. Tugucekova'nın "Hakas Şamanizmi" Hakkındaki Araştırmaları

Bildirileri: V.N. Tugucekova'nın konuyla ilgili ilk araştırması K.M. Pataçakov ile birlikte yazdığı "Hakas Şamanlarının Davulundaki Resimlerin Anlamı" başlıklı bildiridir. Bu bildiri, 1900'lü yılların başında yaşayan Şaman Oksana'nın "davul"u temelinde Hakas "şaman"larının "davul"u üzerindeki resimler açıklanmaya çalışmıştır. Bilim adamı, Hakasların "şaman" "davul"unun ve "resim"lerinin semantiği hakkında bir dizi araştırmacının yayınları olduğunu, ama bu hususun yeterince araştırılmadığını belirterek "devrim öncesi" (1917 Ekim) Rusya'da "Şamanizm" in yaygın olduğunu ve faal olan 71 "şaman"ın kaydedildiğini, bunların arasında "kadın şaman"ların da bulunduğunu belirtiyor. "Şaman" vasıfları arasında "davul"un önemli bir yer tuttuğunu ifade eden Tugucekova, K.M. Pataçakov'un ünlü "şaman" Oksana'nın akrabalarıyla karşılaştığını ve onun "davul"unu alarak müzeye teslim ettiğini dile getiriyor.

Esas itibariyle, bildiri bu "davul" incelenmekte ve ilk önce onun fiziksel özellikleri anlatılmaktadır. Söğüt ağacından yapılan bu davulun 72 cm çapında, 13 cm genişliğinde olduğu ve geleneksel bir biçime sahip olan "davul"un ön yüzünün "gök", "yer" ve "yer altı" şeklinde üçe bölüldüğü dile getirilmektedir. Bu bölümler, hayali bir çizgi üzerine yerleştirilmiş olup üstteki ilk çizgide üç "karakuş" betimlenmiştir. Bu "karakuş"ların ön planında ise iri bir "kartal" şekli betimlenmiştir (Han Kire Hus). Üst çizginin iki tarafında daha küçük olarak iki "kuzgun" resmedilmiştir. İkinci çizgide

dokuz “kara insan” figürü bulunmaktadır. Üçüncü çizgide sol tarafta karışık yeşil bir “kara yağız at” şekli yansıtılmakta, sağ tarafta ise kumral saçlı bir “genç kız” durmaktadır. Son çizgide bir tarafta iki yaşayışlı bir “kurbağa” diğer tarafta ise sürüngen olan bir “yılan” resmedilmiştir.

Yazara göre Hakas inancında “kartal”, “şaman”ın baş hamilerinden biri olmuştur. O öyle güçlüdür ki bazen kendi “şaman”ını darbeyleyip öldürebilir. “Kartal” hakkındaki bu abartılı tasavvur, kendi hasım ve rakiplerini ortadan kaldıran ve gücünü propaganda etmek isteyen “şaman”lar için kazançlı olmuştur. Araştırmacı bildirisine şöyle devam etmektedir: “Kartal” kuşların kralıdır ve ölümsüzdür. “Şaman”, törenlerde onun hareketlerini taklit etmeye çalışır. “Kartal kültü”nün doğuşu çok eskilere gitmektedir. L.R. Kızlasov, Hakasların atalarına ait bu kültürün “Tagars kültürü”nün sonunda doğduğunu ve “Taş devri”nde daha yaygın hale geldiğini ortaya koymuştur. Sibiryalı halklarında “kartal”, “şaman”ların cediti sayılmıştır. “Davul”da resmedilen iki “kuzgun”, kartal ailesinden sayılır. “Şamanizm” anlayışında bu kuşlar, “şaman”ların cesaretli yardımcıları ve “şaman”ın ayak işlerine yardım eden hizmetçileri olarak düşünülmüştür. Dokuz “kara insan” figürü “dağ ruhları”dır. Onların her biri kara bir “kostüm”, sivri uçlu bir “şapka” giymişler. Tepede “puhu kuşu”nun veya “baykuş”un kuyruğu ortaya çıkmaktadır. “Şaman” onlarla diplomatik görüşmeler yapar. “At” figürü; “kutsal dağ” ruhunu, “kutsal at” tipini simgeliyor. “Şamanist”lere göre “yılan” ve “kurbağa” tedavi anlamını içermiştir. Davulun eskiden beri vurgulu bir müzik aleti olduğunu işaret etmek gerekir. O halk müziği enstrümanı olarak ortaya çıkmıştır. “Şaman”ın elinde “davul” sadece müzikal değil aynı zamanda kültürel bir enstrüman olmuştur. Bazı insanlar, “davul”a “şaman kültü” kullanıcıları olarak anlam vermişlerdir. Böylece “davul”, “Şamanist” dünya görüşünün somut ifadesi olmuştur. Şimdiyse etnografya müzelerinin değerli bir koleksiyonudur. Ancak hâlâ çağdaş şartlarda “davul”, halk şarkı ve dans topluluklarında aktif olarak kullanılmaktadır” (Tugucekova, 1996: 45-47).

Araştırmacı, konuyla ilgili olarak 2001 yılında düzenlenen uluslararası sempozyumda “Hakasya’da Şamanizm” başlıklı bir bildiri sunmuştur. Bu bildiride Hakasya’da “Hakas geleneksel dini inanç organizasyonları” üzerinde durulmuştur. V.N. Tugucekova, bu kurumlardan ilkinin 1993 yılının Mart ayında kurulan “Ah Çayan” organizasyonu olduğunu belirtmektedir. “Hakas dini organizasyonu”nun bir merkezi olarak görev üstlenen ikinci kuruluş “Kan Tigris”dir. Bu organizasyon, bir şaman olan Tatyana Vasilievna Kobejikova tarafından yönetilmektedir. Bildiride, bu organizasyonları kuranların ve yönetim kurulunda bulunanların adları da belirtilmiştir. “Kan Tigris” merkezi organizasyonun verdiği bilgiye göre bu yıllarda “Şamanizm”e inananların sayısı yaklaşık sekiz bin kişidir. Bildiride

bu organizasyonda dört şamanın çalıştığı, bazılarının herhangi bir etkinliğe katılmadığı, büyük bir kısmının ise ulusal festivaller vesilesiyle ritüel faaliyetlere katıldığı ve tedavi işleriyle meşgul olduğu ifade edilmiştir (Tugucekova, 2001b: 202-204).

2010 yılında Buryatya’da düzenlenen sempozyumda da bilim adamı “Barış Davulu Tuva ve Hakasya’da” başlığını taşıyan bir bildiri sunmuştur. Bildiride, Norveçli Birger Mikkelson tarafından başlatılan, İskandinavya ve Filipinlerden Rusya’ya kadar farklı dünya ülkelerinde desteklenen “Barış Davulu” organizasyonu ve onun faaliyetleri ele alınmıştır. Organizasyonun amacının, “barış davulu”nu “Yer Anne”ye ve onun sağlığına adanan törenlerde kullanmak olduğu vurgulandıktan sonra bu organizasyonun Tuva ve Hakasya’da bir araya gelmesinin desteklendiği belirtilmiştir. Bunun sebebi ise “Şamanizm”in yeniden canlanışının bu topraklarda olduğu ifade edilmiştir. Araştırmacı, bu sosyal organizasyonun (Barış Davulu) Tuva ve Hakasya’daki törenlerinin yapıldığı yerleri kaydederek, buralardaki faaliyetlerin başlangıç ve bitiş yerleri ile yapılan etkinlikleri aktarmıştır. Son olarak gazetecilerin ünlü Tuvalı ve Hakasyalı şamanlara sorduğu bazı soru ve cevaplara da bildiride yer verilmiştir (Tugucekova, 2010a: 265-271).

V.N. Tugucekova, “Hakas şamanizmi”ne ilişkin son olarak Kasım 2013 yılında Hindistan’da düzenlenen bir sempozyumda “Evroasya’da Şamanizm” başlığını taşıyan İngilizce bir bildiri sunmuştur. Bildiride, modern dönemlerde “Şamanizm”e ilginin zayıflamadığı, aksine giderek arttığı belirtilmiş ve “Şamanizm” kavramının XVIII. asırda Rus bilim adamları tarafından literatüre sokulduğu dile getirilmiştir. Yazar, XVII. yüzyılın erken dönem yazılı kaynaklarında “Şamanizm”den bahsedildiğini söylemektedir. Araştırmacı, bildirisinde ayrıca S.A. Tokarev’in “Şamanizm”i toplumsal-sosyal yapının yok olma periyodunda ortaya çıkan bir din olduğunu, P.L. Potapov’un ise onu Sibiryalı halklarının geleneksel milli dini olarak düşündüğünü belirtmektedir.

Bu kısa girişten sonra araştırmacı, Hakasya’da “Şamanizm”le ilgili yapılan faaliyetlerden bahsetmektedir: “1997’de KHRILLH (HAKNİİYALİ) tarafından “Hakasların Geleneksel Dünya Görüşü: Dün, Bugün, Gelecek” başlıklı bir sempozyum düzenlenmiş, aynı yıl Anciganova “Hakasların Geleneksel Dünya Görüşü” adlı monografisini yayınlamış ve 2001 yılında ise “Ekoloji ve Geleneksel Dini-Sihri Bilgi” adlı interdisipliner bir sempozyum yapılmıştır. Yine bu dönemde Smalyak’ın “Şaman: Kişilik, Özellikler, Dünya Görüşü (Aşağı Amur Halkları)” adlı monografisi yayımlanmış, aynı zamanda “Şamanizm” ininterdisipliner çalışmalarını destekleyen bir merkez kurulmuştur. 2009’da ise Hakas ve Tuva “şaman”ları, “Barış Davulu” kampanyasını destekleyerek bu organizasyonun faaliyetlerini buralarda gerçekleştirmişlerdir.”

V.N. Tugucekova daha sonra Moğolistan, Tibet, Nepal, Butan, Kuzey Hindistan gibi bölgeleri gezdiğini ve buralardaki geleneksel milli dinlerle tanıştığını, bunların “Şamanizm”den elementler taşıdığını, özellikle “Budizm” ile “Şamanizm”in iç içe geçtiğini dile getirerek bunlardan örnekler sunar. Ayrıca Moğol ve Sayan-Altay Türk halklarının geleneksel inançlarında “kutsal dağ” ve “kutsal ateş” kültünün baskın olduğunu ve bunda da “Gök-Yer” modelinin önemli rol oynadığını belirtir. Şamanların antik dönemlerdeki atalarının ritüellerini devam ettirdiğini, amaçlarının doğa-insan arasındaki ilişkiye dikkat çekmek olduğunu belirterek insanlığın ekolojik felaketlerden ancak böylece kurtulabileceğine inandıklarını sözlerine ekler. Yazar, “Şaman”ların doğaya sahip çıkılması gerektiği yönündeki düşüncelerini de aktararak bildirisini bitirmektedir (Tugucekova, 2013a: 24-25).

Makaleleri: V.N. Tugucekova'nın konuyla ilgili ilk makalesi İ.K. Kidiekova ile birlikte yazdıkları “İnsan ve Doğa: SugTayıg Töreni” adlı makalesidir. Bu makalede, insan ve doğa ilişkisi ele alınmış ve şamanların tatbik ettiği Hakaslara ait “sugtayıg” töreni betimlenmiştir. Makalede öncelikle bu töreni gerçekleştiren ve aynı zamanda bir şaman olan Tatyana Vasilievna Kobejikova hakkında biyografik bilgi verilmiş ve onun dünyanın pek çok yerini gezdiğini, fakat sonunda “Şira Reyonu”na bağlı “Malaya Sıya” adlı köyüne döndüğü belirtilmiştir. T. V. Kobejikova'nın, “Ah Üüs” nehri kenarına kurulan köyünü sadece turistler için değil, kendi halkı ve insanlık için bir “etno-kültürel açık hava müzesi”ne dönüştürme çabası gösterdiği ifade edilmiştir.

Kobejikova, “Hakas Şamanizmi”nin önemli törenlerinden biri olan “sugtayıg”ı gerçekleştirirken yanında kendi ailesinden ya da yakınlarından oluşan yardımcıları bulundurmaktadır. Bu tören gerçekleştirilirken “Şamanî dualar” okunmakta ve ateş yakılmaktadır. İki farklı yerde yakılan ateşin birinde kuzu eti pişmekte, diğeri ise tören için bekletilmektedir. Etlar pişince “tören ateşi” yakılmakta ve etrafında dönülmekte, aynı zamanda başta kuzu eti olmak üzere yenilen tüm yiyecek ve içecekler “tören ateşi”ne sunulmakta ve “ateş ruh”larından kendilerini koruması istenmektedir. Makalede, son olarak Hakasların bu önemli “Şamanî töreni”ni yaşatmaya devam eden ve köyü “etno-kültürel müze”ye dönüştürmeye çalışan bu kadın şamana ihtiyaç duyulduğu söyleniyor ve ona teşekkür ediliyor. Netice itibarıyla insanların doğaya karşı daha hassas olması gerektiği vurgulanarak “şaman”ların da bunu yapmaya çalıştığı belirtiliyor (Tugucekova-Kidiekova, 2006a: 125-131).

Araştırmacının başka bir makalesi ise “Barış Davulu Hakasya’da” başlığıyla *Sayan-Altay Tarih ve Kültürünün Aktüel Problemleri* adlı dergide yayımlanmıştır (Tugucekova, 2010b: 125-129). Ancak bu makale, “Barış

Davulu Tuva ve Hakasya’da” adlı bildirinin aynısı olup burada aynı bilgiler tekrar edilmiştir (bk. Tugucekova, 2010a). Bu yüzden makaledeki bilgilerin tekrarlanmasına gerek görmüyoruz.

Gazete yazıları / röportajları: Araştırmacının konuyla ilgili ulaşabildiğimiz ilk gazete yazısı kısa bir yorum olup “Şans”ta “Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Hakas Cumhuriyeti Şamanlarına Karşı mı Çıkıyor?” başlığıyla bulunmaktadır. Yazıyı hazırlayan Dana Kovalçik, öncelikle Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey İvanov’un şamanlar hakkındaki olumsuz düşüncelerini ve Tuvalı şamanlara yönelik görüşlerini aktarmıştır. Daha sonra şamanizmi destekleyen senatör Ludmila Narusova’nın ve şaman Boris’in düşüncelerine yer vermiştir. Dana Kovalçik, Hakas şamanlarının Tuvalı şamanlara yardım edip etmeyeceği sorusunu sorarak V.N. Tugucekova’nın yorumunu aktarmıştır. Onun bu konudaki yorumu ise şöyledir: “Şimdilik Hakas şamanlarından bu konuda herhangi bir dileğe alınmadı. Bence Savunma Bakanı gerçek şamanlarla şarlatanları aynı safa koymamalıdır. O, şamanları küstürme niyetinde değil, sadece doğru kelimeleri seçmedi. Çünkü o, Şamanizm ya da din alanının uzmanı değil. Böyle mevkideki insanların düşüncelerine dikkat etmesi gerekir. Tuvalı şamanların yardım talep etmesi durumunda Hakas şamanlarının el uzatacağından kuşku duymuyorum. Şamanlarla şakalaşamamak gerekir!” (Tugucekova, 2006b: 13).

Yazarın konuyla ilgili ilk röportajı “Habar/Hakas Çiri” adlı gazetede yayımlanmıştır. Bu röportajda, önce Hakasya’da çok farklı ulusların ve dinlerin yaşadığı vurgulanmaktadır. Hakasların büyük çoğunluğunun Hıristiyan olduğundan, onların XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başında Ortodoks olmalarından ve Ortodoks kiliselerin bu dönemlerdeki eğitim misyonundan bahsedilmekte, bugün ise kiliselerin bu misyonu yerine getirmediği için boş kaldığı söylenmektedir. Araştırmacı, dedesinin de bu kiliselerde okuyarak öğretmen olduğunu ve Sovyetler döneminde cahillerle mücadele ettiğini belirtiyor. Röportajda bugün Protestanlığın özellikle SSSR dağıldıktan sonra komünizmle mücadelenin bir aracı olarak yayıldığı söyleniyor.

Yazar daha sonra Şamanizm hususuna gelmekte ve söyleşiye şöyle devam etmektedir: “Günümüzde bazıları kendini Hakasların geleneksel dini “Şamanizm”in (putperestlik) inananlarından sayıyor. Gelenek ve adetlerimizde bizi daha derin düşünmeye sevk eden şamanlarımızı destekliyorum. İnce dünyayı gören ve ruhlarla görüşen şamanlar fevkalade insanlardır. Bizim için şaman -özel olarak benim için- kozmosla doğa ruhları ve insanlar arasında bir rehber görevi görüyorlar. Şamanlar insanların yarattığı problemleri çözmeye çalışıyorlar. Çağdaş bilimler “ince dünya”nın (fizikötesi dünya) varlığını reddetmiyor. Her insanın göremediği, her şeyi

açıklayamadığı ve anlayamadığı şeyler vardır. Onun için onların görevi zor zamanlarda insana yardım etmek, geleneklerimizi korumak ve devam ettirmektir. Biz bu insanlara saygılı davranmak zorundayız.” Daha sonra Budizm’den bahseden yazar, Ulan-Ude’de bazı Hakasların Budizm’i öğrendiğini ve onların iyi Budist olmalarını dilediğini ve belki de zamanla kendilerinin de Budizm’e döneceklerini ifade ediyor. Budizm’in Hakaslara yakın olduğunu, Şamanizm’i kaldırmak ve bir dünya dini olarak Budizm’i benimsemek gerektiğini söylüyor. Araştırmacı, herkesin Hakasların geleceği hakkında düşünmesi, bunun için ilkin Hakas adetlerini ve geleneksel düzenini hatırlaması gerekir, demektedir (Tugucekova, 2007: 8).

2010 yılının ağustos ayında bilim adamının “Şamanizm Dün, Bugün ve Yarın” başlığını taşıyan başka bir röportajı yayımlanmıştır. Röportajda ağustosun başında Buryatya’nın Tunkins Reyonu’nda “Geçmişte ve Günümüzde Neo-şamanların Psikofizyolojik ve Sosyal Adaptasyonu” başlıklı uluslararası bir bilimsel sempozyum düzenlendiği ve sempozyumda bugünkü “Şamanizm” meselelerinin görüldüğü; aynı zamanda sempozyumla birlikte “Şamanizm ve Kültür” konulu uluslararası bir festival yapıldığı ve festivale ise pek çok ülkeden bilim adamları, psikologlar ve bizzat şamanist pratiklerle uğraşan şamanların katıldığı ifade edilmiştir.

V.N. Tugucekova, yuvarlak masa bildirilerinin ilginç olduğunu ve şamanizmin çağdaş gelişimi hakkında aktüel problemlerin ele alındığını; ama içerlerinden özellikle Ludmila Osipova’nın şamanların psikofizyolojik genetik özellikleri hakkındaki bildirisinin dikkatini çektiğini belirtiyor. L. Osipova, 1973’ten beri Kuzey Sibirya halklarının kökenini genetik temelde araştırmakta ve kuzeyin aktif biçimde asimile olduğunu söylemektedir. Osipova’ya göre asimilasyon süreciyle birlikte hem bazı küçük Sibirya halkları hem de şamanları ortadan kalkmaktadır. Bu yüzden Tugucekova, Osipova’nın çalışmasına benzer bir araştırmanın Hakasya’da yapmanın ve Hakasya’daki asimilasyon sürecine yönelik bilimsel veriler almanın ilginç olacağını belirtiyor. Uygulamalı çalışmaların da ilgi çekici olduğunu söyleyen Tugucekova, Hakas şamanlarından Valeriy Topoev’in bilinç değişiminin korunmasında ortaya çıkan psikolojik süreçleri ve şamanın öz kontrolü hakkında bilgi verdiğini ve “kamla”ma esnasında şamanın kendini kontrol edip edemediğinin tartışmaya açıldığını dile getirmektedir.

Araştırmacı, sempozyum bildirileri sunulduktan sonra Buha-Noyon (Ak Taş) adlı kutsal yere “taylgan”a (toplu yakarış) gittiklerini söyleyerek buranın Tunkins taraflarında kutsal açık bir mermer olduğunu açıklamaktadır: “Buha-Noyon, yere uzanan geniş boynuzlu boğa figürünü anımsatan bir heykeldir.” Bilim adamı, geçmişte Şamanist Buryatların atalarına yönelik Buha-Noyon’dan geldiklerine inandığını ve burayı bir taş

heykele dönüştürdüğünü dile getirmekte ve şunları söylemektedir: “Son etkinlik olarak şaman dini organizasyonu “Tengeri” toplu yakarışı burada yapıyor. Dua töreni şaşırtıcıydı. Belirttiğimiz gibi Buryatlarda çok güçlü şaman organizasyonları var. Hakasya’da da şaman organizasyonları böyle takviye edilmelidir. Buryatlardan kült yerlere karşı ortaya konulan ilişkiler örnek olarak alınabilir. Buryatlarda şamanlar tüm kült yerleri belirlemişler. Yerli ruhlara hediyeler sunulan küçük köşeler mevcuttur: kurdeleler bağlamak, süt, bisküvü sunmak vb. Bizim Hakasya’da da bazı kült yerler belirlenmiştir. Ama bunlar azdır. Bizde de Buryatlara benzer ihtiyarlar heyetinin bir görevi olarak şimdi kült yerlerin bir listesinin hazırlanarak sabitleştirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Buralar özel mülkiyet olarak satılmaktan kaçınılmalıdır. Cumhuriyetimizin Kültür Bakanlığına da iş düşmektedir. Onun için şamanlarımıza 1 Eylül’e kadar -gözden kaçırdığımız bazı yerler olabilir- bildikleri yerleri bize bir liste halinde getirmeleri için sesleniyorum” (Tugucekova, 2010c: 9).

Bilim adamının “Hakasların Kutsal Abideleri” başlığını taşıyan bir röportajı da 2011 yılında “Abakan” gazetesinde yayımlanmıştır. “Abakan”ın muhabiri, 18 Mart’ta 12. Hakas Kongresi katılımcılarının, Hakasların kutsal mekânlarının bir listesini oluşturduğunu ve kongrede listede nelerin ve nerelerin bulunması gerektiğinin belli olduğunu ve konuyla ilgili HAKNİİYALİ’nin direktörü tarih ilimleri doktoru Prof. V.N. Tugucekova ile röportaj yapıldığını belirtmektedir. Tugucekova, son yıllardaki sosyal-ekonomik değişimlerden ötürü Hakaslar için kutsal nesnelere bulduğu yerlerin elde etme imkânı olduğunu belirterek buraların ulaşılabilir kalması ve ritüellerin yapılması için her türlü olanağın sunulması gerektiğini söylemekte ve bu kongrede Hakasların 96 kutsal mekânının belirlendiğini ve bunun da devletin (Özerk Hakas Cumhuriyeti) Yüksek Şurası’na sunulduğunu ifade etmektedir.

“Ne kutsal yer olarak sayılıyor?” sorusuna kutsal (sakralıy) kelimesini açıklayarak giriş yapan Tugucekova, buraların düzenli kült eylemleri tamamlamak için gündelik hayat bölgesinden ayrılan ve kutsal varlık ve güçlerden etkilenen yerler olduğunu belirtiyor. Araştırmacı daha sonra diğer dini ve manevi yerlerle Hakas kutsal merkezlerini tarihi belgelerin temelinde kısaca değerlendirmekte ve gök, yer, su kültlerinin ortaya çıkışını betimlemektedir. Örneğin eskiden beri Güney Sibiryalı halklarının büyük bir kısmının (Hakaslar, Altaylar, Tuvalar, Şorlar) doğayı ve doğal afetleri hatıralarında, ritüellerinde ilahlaştırdığını ve böylece doğa ruhlarına tapınmayı barındıran “dağ”, “ateş” ve “su” ruhlarının ortaya çıktığını söylemektedir. Atalar kültüründen de bahseden yazar, röportajın sonraki kısmında ise Hakasya’da bulunan “kutsal dağ” (Borus, İzihskie, Uytay, Camohval, Sunduki), “kutsal nehir” (Abakan, İyusa, Çukma, Enisey),

“kutsal göl” (Haraköl, Osköl, Ayranköl, Tigirköl), “kutsal vadi” (Ulan, Kamışta, Ninya), “kutsal kayalık” (Ahtas, Ulug Hurtuyahtas, İneytas) vs. yerlerin adlarını sıralamaktadır. Yazar, buralarda yapılan törenlerden de bahsetmekte ve bu listenin daha tamamlanmadığını dile getirmektedir (Tugucekova, 2011: 16).

V.N. Tugucekova'nın “Hakas Şamanizm”i hakkındaki aktarılması gereken son fikirleri ise “AİF” adlı gazetede yayımlanan röportajda yer almaktadır. “Çağdaş Hakas Şamanizmi”yle uğraştığını belirten bilim adamı, bu röportajda yerli halkların (Hakaslar) maddi ve manevi değerlerini koruma ve unutmaya ilişkin görüşlerini aktarmaktadır. Röportajda; Hakasların milli kimliklerini unutmaya tehdidi, elli yüz yıl sonra bu topraklarda kimlerin yaşayacağı gibi konular hakkında da konuşulmuştur.

Röportajda iki soru ise “Şamanizm”le ilgili olarak sorulmuştur. Tugucekova, bu soruları günümüzde “Şamanizm”in yeniden bir doğuş yaşadığını belirterek Hakasların eski dünya görüşlerine dönme eğiliminde olduğunu, ama çoğunluk Hakasların Hıristiyan olduğu için tamamen şamanlığa dönülemeyeceğini belirterek cevaplıyor. Geleneksel dünya görüşüne yani “Şamanizm”e dönmeye “şaman”ların aktif rol oynadıklarını dile getiren araştırmacı, “gerçek şaman”la “şarlatan şaman”lar arasındaki ayrımı tamamen yapmanın imkânsızlığını ifade ederek “Çünkü transa geçmenin gerçek mi yoksa rol mü olduğunu anlamak zor” diyor. Ancak “şarlatan şaman”ların törenleri doğru yapamayacağını da söylüyor. Sovyet döneminin, dünya görüşlerine büyük zarar verdiğini, XX. asırda ise inançsızlığın ortaya çıktığını dile getiren araştırmacı, son olarak Hakasların yeni yılının⁸ yeni döngülere sebep olacağına ve 22 Mart 2014'te güneş doğduğunda takvimsel döngünün gerçekleşerek “Şamanizm”in (geleneksel dünya görüşü) yeniden neşv-ü nema bulacağına inandığını ifade ediyor (Tugucekova, 2013b: 25).

Sonuç

Bu makalede, hem Hakas Türklerinin dil, kültür ve edebiyatı hem de Türkoloji ile ilgili araştırmalar yapan “Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü” adlı kurumun tarihi ve yapısı hakkında kısaca bilgi vererek enstitü tanıtılmaya çalışılmıştır. Böylece, “HAKNİİYALİ”den hareketle Hakasya'da üniversitelerden bağımsız olarak çalışan akademi ve enstitülerin bir resmi çizilmek istenmiştir. Makalede ayrıca on beş yıldan beri enstitünün müdürlüğünü yürüten V.N. Tugucekova hakkında kısa bilgi verilmiştir. Prof.Dr. Tugucekova, gerek Sibiryaya gerekse Hakas kültür ve

⁸ 22 Mart'ta kutlanan bu bayrama Hakasçada “Çılpazı” (Yılbaşı) denmekte ve Türk dünyasındaki “Nevruz”a denk gelmektedir. 22 Mart 2014 yılı ise geleneksel Hakas halk takviminde “at yılı”na denk gelmektedir. Bilim adamı, bu at yılına atıfta bulunmaktadır.

tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla öne çıkan ve gayet velut olan bir bilim adamıdır. Ayrıca “Hakas şamanizmi” ile ilgili olarak da çalışmalar yapmıştır. Bundan dolayı, onun “Hakas şamanizmi” üzerine yaptığı araştırmalardan bahsedilmiştir. Bilim adamının bu araştırmaları ise rastgele değil bildiri, makale ve gazete yazıları düzeni içerisinde ele alınmıştır. Böylelikle, V.N. Tuguekova'nın çalışmaları temelinde “Hakas şamanizmi”ne yönelik bazı araştırmalar Türkiye'deki bilim adamlarının istifadesine sunulmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki, V.N. Tuguekova tarihçi kimliğiyle ve tarih araştırmalarıyla tanınmış bir bilim adamıdır. Her ne kadar onun Hakas Şamanizmi hakkındaki yazıları derinlemesine araştırmalar değilse de konuyla ilgili önemli hususlara işaret etmekte ve bu konuda çalışacak bilim adamlarına farklı bakış açıları sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aeva Marina A. (2012). Spisok Opublikovannih Trudov Nikolaya FederoviçaKatanova, GBUK RH “NatsionalnayaBiblioteka”, Abakan.
- Dankina Nadejda A.- Namsaraeva Natalya P. (2013). Tuguekova Valentina Nikolaevna (Biobibliografiçeskiy Spravoçnik), Topografiya OOO “Servisniy Punkt”, Abakan.
- Deliömeroğlu Yakup (1996). “Hakaslar ve Tarihleri”, Bilig, 3: 53-59.
- Tuguekova V.N.- Pataçakov K.M. (1996). “Semantika Risunkov Na Bubhe Hakasskih Şamanov”, ÇATHAN: İstoriya i Sovremennost Materialı I. Mejdunarodnovo Simpoziuma, Abakan, 25-28 İyunya, s. 45-47.
- Tuguekova V.N. (2001a). “HAKNİİYALİ- 55 Let”, Materialı Regionalnoy Nauçnoy Konferentsii: Hakasskomu Nauçno-İssledovatel'skomu İnstitutu Yazıka, Literaturı i İstorii, Abakan, 18-20 Noyabr 1999 g., s. 5-6.
- Tuguekova V.N. (2001b), “Şamanizm V Hakasii”, Ekologiya i Traditsionne Religiozno-Magiçeskie Znaniya: Materialı Mejdunarodnovo Nauçno-Praktiçeskovo Simpoziuma, Moskva-Abakan-Kızıl, 9-21 İyulya, s. 202-204.
- Tuguekova V.N.-Kidiekova İ. K. (2006a). “Çelovek i Priroda: Obryad Sug Tayıg”, Aktualnie Problemi İstorii i Kulturu Sayano-Altaya, Vıpusk No: 7, s. 125-131.
- Tuguekova V.N. (2006b). “Poydut Li Şamanı RH Protiv Ministra Oboroni RF”, ŞANS (Haberı Hazırlayan: Dana Kovalçık), No: 12, 23-29 Marta 2006, s. 13.

- Tugucekova V.N. (2007). “Kakomu Bogu Molitsya?”, HABAR/HAKAS ÇİRİ (Röp.: Olga Şalginova), Vıpusk: 1(45), 5 Yanvarya 2007 g., s. 8.
- Tugucekova V.N. (2010a). “Buben Mira V Tuve i Hakasii”, Psihofiziologiya i Sotsialnaya Adaptatsiya Neo-şamanov V Proşlom i Nastoyaşem: Mejdunarodniy İnterdistsiplinariy Nauçniy Simpozium, Buryatiya, 2-9 Avgusta, s. 265-271.
- Tugucekova V.N. (2010b). “Buben Mira V Hakasii”, Aktualnie Problemi İstorii i Kulturi Sayano-Altaya, Vıpusk 11: 125-129.
- Tugucekova V. N. (2010c), “Şamanizm Vçera, Segodnya i Zavtra...”, ABAKAN (Röportaj: Olga Karaçakova), No: 35, 25-31 Avgusta2010 g., s. 9.
- Tugucekova V. N. (2011). “Sakralnie Pamyati Hakasii”, ABAKAN (Röportaj: Olga Karaçakova), No: 14, 30 Marta-5 Aprelya2011 g., s. 16.
- Tugucekova V.N. (2013a). “Shamanism In Euroasia”, International Seminar: Eurasia and India Regional Perspectives, Himalayan Research and Cultural Foundation, New Delhi, 11-12 November, s. 24-25.
- Tugucekova V.N. (2013b). “Devyat Kolen Vglub”, AİF NA ENİSEE (Röportaj: Tatyana Antipeva) No: 42, s. 25.
- Tugucekova V.N.- Dankina N.A. (2013). OTÇET O Nauçnoy i Nauçno-Organizatcionnoy Deyatelnosti Xakasskovo Nauçno-İssledovatelckovo İstituta Yazıka, Literaturı i İstoriiZa 2012 God, Tipografiya OOO “Servisniy Punkt”, Abakan.

Валентина Николаевна Тугужекова и Её Труды О Хакасском Шаманизме

Абстракт

Сегодня Валентина Николаевна Тугужекова - директор «Хакасского научно-исследовательского института языка, литературы и истории». Она является исследователем культуры и истории Хакасии и других народов Сибири. Также она занимается исследованиями хакасского шаманизма. Поэтому в статье дана её биография и труды о хакасском шаманизме. В статье сказано о Хакасском научно-исследовательском институте языка, литературы и истории. Этот институт – государственное научное учреждение, которое занимается проблемами тюркологии и хакасского языка, литературы, истории, этнографии и археологии. Его академическая и административная структура отличается от университета. Например, каждый год подводятся итоги по выполнению госзаказа по печатной продукции как результат научных исследований института. Учёные, работающие в этом институте, каждые три года должны написать монографии или серии статей по теме исследования, участвовать в грантах и научных конференциях. В целом в этой статье рассматривается работа института, занимающегося исследованием социальных, культурных вопросов Хакасии, а также деятельность директора этого института, её труды о хакасском шаманизме.

Ключевые слова: Валентина Николаевна Тугужекова, Хакасия, научно-исследовательский институт, шаманизм, культура.